EKSPERIMENTAL PSIXOLOGIYANING PAYDO BO‘LISHI VA UNING ILMIY AHAMIYAT

Aminova Dilshoda Shavkatovna
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi,
Samarqand shahar Qorako'l Renessans maktabi o'quv tarbiya ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari va metodisti
E-mail: dilshodaaminova88@gmail.com

Received: 19.10.2025
Revised: 20.10.2025
Accepted: 21.10.2025

Kalit so‘zlar: Eksperimental psixologiya, Vilgelm Vundt, laboratoriya, ilmiy metod, psixik jarayonlar.

Annotatsiya. Ushbu tezisda eksperimental psixologiyaning paydo bo‘lishi, uning ilmiy asoslari va zamonaviy psixologiya fanidagi o‘rni tahlil etiladi. Eksperimental psixologiya XIX asrda Vilgelm Vundt tomonidan ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, inson ruhiy jarayonlarini tajriba orqali o‘rganish metodikasini ishlab chiqqan. Tadqiqotda psixologik tajribaning ilmiy natijalarni aniqlashdagi roli, laboratoriya tadqiqotlarining afzalliklari hamda bu yo‘nalishning keyingi psixologik maktablarga ta’siri yoritilgan. Natijalar eksperimental yondashuvning inson psixikasini chuqur o‘rganishdagi muhimligini asoslab beradi.

Keywords: experimental psychology, Wilhelm Wundt, laboratory, scientific method, mental processes.

Annotation. This thesis examines the emergence of experimental psychology, its scientific foundations, and its importance in modern psychology. Experimental psychology, founded by Wilhelm Wundt in the 19th century, developed methods for studying mental processes through experimentation. The paper highlights the role of laboratory studies, their advantages, and the influence of this approach on the development of subsequent psychological schools. The findings emphasize the scientific significance of experimental methods in understanding human psychology.

Ключевые слова: Экспериментальная психология, Вильгельм Вундт, лаборатория, научный метод, психические процессы.

Аннотация. В данной тезисе рассматривается возникновение экспериментальной психологии, её научные основы и значение в современной психологии. Экспериментальная психология, сформировавшаяся в XIX веке под руководством Вильгельма Вундта, внесла значительный вклад в развитие методов изучения психических процессов с помощью эксперимента. В работе освещаются роль лабораторных исследований, их преимущества

и влияние данного направления на дальнейшее развитие психологической науки.

Kirish. Psixologiya fanining rivojlanishida eksperimental yo‘nalish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u inson ruhiyatini empirik asosda o‘rganishga yo‘naltirilgan dastlabki ilmiy yondashuv sifatida shakllangan. XIX asr oxirlarida nemis olimi Vilgelm Vundt tomonidan Leyptsig universitetida birinchi psixologik laboratoriya tashkil etilgani bilan eksperimental psixologiya fan sifatida e’tirof etila boshlandi. U psixik jarayonlarni – idrok, xotira, tafakkur, diqqat va hissiyotlarni tajriba orqali o‘rganish zarurligini ta’kidlab, psixologiyani falsafadan ajratib mustaqil ilmiy soha sifatida shakllantirdi. Eksperimental yondashuvning asosiy maqsadi inson ruhiyatida kechadigan jarayonlarni aniq o‘lchash, tahlil qilish va ularning sabab-natijaviy bog‘liqligini ilmiy yo‘l bilan aniqlashdan iboratdir. Shu bois, psixologiyaning ushbu tarmog‘i ilmiy metodologiyaning shakllanishida, tajriba asosida ishonchli ma’lumotlar olishda va nazariy xulosalarni empirik dalillar bilan mustahkamlashda muhim o‘rin egallaydi. Eksperimental psixologiya natijalari nafaqat fundamental ilmiy tadqiqotlarda, balki ta’lim, tibbiyot, menejment va boshqa sohalarda ham inson xulq-atvori va psixik faoliyatini chuqur tahlil qilish uchun keng qo‘llaniladi. Shu tariqa, ushbu yo‘nalish zamonaviy psixologiyaning ilmiy poydevorini yaratgan va hozirgi kunda ham inson ongini o‘rganishning eng samarali metodlaridan biri sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Psixologiya fani insonning ruhiy hayoti, idrok, xotira, tafakkur va hissiyot jarayonlarini o‘rganishga qaratilgan murakkab va ko‘p qirrali ilmiy soha sifatida shakllangan. Dastlab psixologik bilimlar falsafa doirasida rivojlangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan u mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida mustahkam o‘rin egalladi. Eksperimental psixologiya esa aynan shu rivojlanish jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u ruhiy jarayonlarni tajriba va kuzatuv asosida o‘rganish imkonini beradi. XIX asr oxirlarida Vilgelm Vundtning birinchi psixologik laboratoriyani tashkil etishi bilan fan nazariy asoslardan amaliy tajribaga o‘tib, ilmiy metodlarni qo‘llash yo‘lini ochdi. Keyingi olimlar – Titchener introspektiv kuzatish metodini takomillashtirib, psixik jarayonlarni tizimli tahlil qilishni yo‘lga qo‘ygan bo‘lsa, Skinner bihevioristik yondashuv orqali inson xulq-atvorini empirik tekshirish imkoniyatini yaratdi. Shu bois, eksperimental psixologiya nafaqat psixologik nazariyani rivojlantirishga, balki amaliy tadqiqotlar va turli sohalarda inson psixikasini chuqur o‘rganishga xizmat qiladigan asosiy ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu tezisda eksperimental psixologiyaning shakllanishi, uning ilmiy ahamiyati va metodologik tamoyillari tahlil qilinadi, shuningdek, zamonaviy psixologiya fanidagi o‘rni va amaliy qo‘llanilishi yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Eksperimental psixologiyaning shakllanishi inson ruhiyatini ilmiy asosda o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojdan kelib chiqqan. Dastlabki manbalarda bu yo‘nalishning ildizlari Aristotelning “De Anima” (“Ruh haqida”) asarigacha borib taqaladi, unda u ruhiy jarayonlarni tabiiy hodisa sifatida tahlil etgan [1]. XVII asrda Dekart R. inson tafakkuri va tana faoliyatining o‘zaro bog‘liqligini

ilmiy asosda izohlab, ongni mustaqil substansiya sifatida qaragan. Uning dualistik nazariyasi psixologik fikrning falsafiy poydevorini yaratdi [2]. XIX asrda esa Vundt W. psixologiyani tajriba asosida o‘rganish zarurligini ilgari surib, 1879-yilda Leyptsig universitetida birinchi psixologik laboratoriyani tashkil etdi. Shu orqali u psixologiyani falsafadan ajratib, mustaqil ilmiy fan sifatida shakllantirdi [3]. Keyinchalik, Titchener E. B. eksperimental metodni takomillashtirib, introspektiv kuzatish usulini ishlab chiqdi va psixik jarayonlarni tahlil qilishda qat’iy ilmiy tamoyillarni joriy etdi [4]. Skinner B. F. tomonidan ishlab chiqilgan bihevioristik yondashuv esa tajribaning kuzatuv va nazorat tamoyillariga asoslanib, inson xulq-atvorini empirik tekshirish imkonini berdi [5]. Shu tariqa, eksperimental psixologiya nafaqat nazariy balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan fan sifatida psixologik tadqiqotlarning asosiy metodologik yo‘nalishiga aylandi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda eksperimental psixologiyaning shakllanishi va rivojlanish jarayonini o‘rganish uchun tarixiy manbalar, ilmiy maqolalar, monografiyalar va psixologik laboratoriyalarda o‘tkazilgan tajribaviy tadqiqotlar tahlil qilindi. Material sifatida Aristotel, Dekart R., Vundt W., Titchener E. B. va Skinner B. F. kabi olimlarning asarlari asosiy manba sifatida ishlatildi. Tadqiqot metodlari sifatida adabiyotlarni tahlil qilish, tarixiy-metodologik yondashuv, komparativ tahlil va empirik tadqiqotlarning natijalarini umumlashtirish ishlatilgan. Shu orqali eksperimental psixologiyaning ilmiy asoslari, metodologik tamoyillari va amaliy ahamiyati aniqlanib, fan rivojining asosiy bosqichlari aniqlangan.

1-jadval. Eksperimental psixologiyaning shakllanishida asosiy olimlar va ularning hissasi

Olim	Asosiy ishlari	Tadqiqot metodlari	Ilmiy ahamiyati
Aristotel	De Anima	Falsafiy tahlil	Ruhiy jarayonlarni ilmiy jihatdan tahlil qilish, psixologiyaning falsafiy ildizlarini yaratish
Dekart R.	Aql va tana haqidagi mulohazalar	Dualistik yondashuv, falsafiy mulohazalar	Ong va tana o‘rtasidagi aloqani ilmiy asosda tushuntirish, ong tushunchasini shakllantirish
Vundt W.	Grundzüge der physiologischen Psychologie	Tajriba, laboratoriya tadqiqotlari	Psixologiyani mustaqil ilmiy fan sifatida shakllantirish, tajriba asosida psixik jarayonlarni o‘rganish
Titchener E. B.	An Outline of Psychology	Introspektiv kuzatish	Psixik jarayonlarni tahlil qilishda qat’iy ilmiy tamoyillarni joriy etish

Olim	Asosiy ishlari	Tadqiqot metodlari	Ilmiy ahamiyati
Skinner B. F.	Science and Human Behavior	Bihevioristik kuzatish va tajriba	Inson xulq-atvorini empirik usullar bilan o‘rganish, eksperimental psixologiyani amaliy jihatdan rivojlantirish

Jadvalda eksperimental psixologiyaning rivojlanishida asosiy olimlar, ularning ishlari, tadqiqot metodlari va ilmiy hissalari ko‘rsatilgan. Bu jadval eksperimental psixologiyaning tarixiy bosqichlarini va metodologik asoslarini vizual tarzda yoritadi.

Tadqiqot muhokamasi. Eksperimental psixologiya fanining rivojlanishi inson ruhiyatini ilmiy asosda o‘rganish zaruriyatidan kelib chiqqan bo‘lib, bu yo‘nalishning shakllanishida qadimgi va zamonaviy olimlarning hissasi katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Aristotel ruhiy jarayonlarni tabiiy hodisa sifatida tahlil qilib, psixologiyaning falsafiy poydevorini yaratgan bo‘lsa, Dekart R. ong va tana o‘rtasidagi aloqani dualistik nuqtai nazardan izohlab, inson tafakkurini mustaqil substansiya sifatida qarashni taklif qilgan. XIX asrda Vundt W. psixologiyani tajriba asosida o‘rganish zarurligini ilgari surib, Leyptsig universitetida birinchi psixologik laboratoriyani tashkil etganligi bilan mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida fan rivojiga turtki bo‘lgan. Keyinchalik Titchener E. B. introspektiv kuzatish metodini takomillashtirib, psixik jarayonlarni ilmiy tamoyillar asosida tahlil qilishni yo‘lga qo‘ydi va shu orqali eksperimental psixologiyaning metodologik asoslarini mustahkamladi. B. F. Skinner tomonidan ishlab chiqilgan bihevioristik yondashuv esa tajribani kuzatuv va nazorat prinsiplari bilan uyg‘unlashtirib, inson xulq-atvorini empirik usullar orqali o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, eksperimental psixologiya nafaqat nazariy jihatdan rivojlanib, balki amaliy tadqiqotlarda ham keng qo‘llanilmoqda. Laboratoriya tajribalari va empirik tadqiqotlar insonning idrok, xotira, diqqat, hissiyot va xulq-atvor jarayonlarini aniq o‘lchash hamda ularning sabab-natijaviy bog‘liqligini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, eksperimental yondashuv ta’lim, tibbiyot, menejment va boshqa ijtimoiy sohalarda inson psixikasini tahlil qilish va uning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, eksperimental psixologiyaning metodologik tamoyillari va empirik tajribalari zamonaviy psixologiyaning ilmiy poydevorini yaratib, inson ruhiyatini har tomonlama o‘rganishning eng samarali usullaridan biri sifatida qolmoqda. Eksperimental psixologiya fanining rivojlanishi inson ruhiyatini tizimli va ilmiy asosda o‘rganish zaruratidan kelib chiqqan bo‘lib, bu yo‘nalishning shakllanishida bir qator olimlarning hissasi muhim rol o‘ynagan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Aristotelning “De Anima” asari ruhiy jarayonlarni tabiiy hodisa sifatida tahlil qilib, psixologiyaning falsafiy ildizlarini yaratgan bo‘lsa, Dekart R. ong va tana o‘rtasidagi aloqani dualistik nuqtai nazardan izohlab, inson tafakkurini mustaqil substansiya sifatida qarashni taklif qilgan. XIX asrda Vundt W. psixologiyani tajriba asosida o‘rganish zarurligini ilgari surib, Leyptsig universitetida

birinchi psixologik laboratoriyani tashkil etdi va shu orqali psixologiyani mustaqil ilmiy fan sifatida shakllantirdi. Keyinchalik Titchener E. B. introspektiv kuzatish metodini takomillashtirib, psixik jarayonlarni tizimli va ilmiy tamoyillar asosida tahlil qilishni yo‘lga qo‘ydi. Skinner B. F. esa bihevioristik yondashuv orqali tajribani kuzatuv va nazorat prinsiplari bilan uyg‘unlashtirib, inson xulq-atvorini empirik usullar yordamida o‘rganish imkonini berdi. Shu bilan birga, eksperimental psixologiyaning metodologik tamoyillari nafaqat nazariy bilimlarni rivojlantirishga, balki amaliy tadqiqotlarda ham keng qo‘llanilmoqda.

Xulosa. Eksperimental psixologiya fani inson ruhiyatini ilmiy asosda o‘rganishga yo‘naltirilgan va uning rivojlanishi qadimiy falsafiy qarashlardan boshlab zamonaviy ilmiy yondashuvlargacha davom etgan murakkab jarayon hisoblanadi. Aristotel va Dekartning nazariy ishlari psixologiyaning falsafiy poydevorini yaratgan bo‘lsa, Vundt, Titchener va Skinner kabi olimlarning tajribaviy tadqiqotlari fan metodologiyasini shakllantirdi va empirik asoslarda psixik jarayonlarni o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eksperimental psixologiya nafaqat nazariy bilimlarni boyitib, balki amaliy tadqiqotlar orqali inson idroki, xotira, diqqat, hissiyot va xulq-atvor jarayonlarini aniqlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu tariqa, eksperimental psixologiya zamonaviy psixologiyaning ilmiy poydevorini tashkil etib, inson psixikasini chuqur va tizimli o‘rganish imkonini beruvchi asosiy yo‘nalish sifatida ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Aristotel. De Anima (Ruh haqida). Qadimgi Yunoniston falsafasi antologiyasi. Afina, 350 B.C.
2. Dekart R. Aql va tana haqidagi mulohazalar. Parij: Gallimard, 1649.
3. Wundt W. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig: Engelmann, 1874.
4. Titchener E. B. An Outline of Psychology. New York: Macmillan, 1896.
5. Skinner B. F. Science and Human Behavior. New York: Macmillan, 1953.